

КАПИТАЛИСТИЧЕСКА ДЪРЖАВА ЛИ Е БЪЛГАРИЯ?

Венцеслав Кулов*

Увод

Въпросът "Каква държава е днешна България?" на пръв поглед буди недоумение: каква друга освен капиталистическа? Нали след провала на т.нар. реален социализъм капитализмът беше единствената алтернатива у нас! Социализъм или капитализъм – *tertium non datur*. Дали и днес, от дистанцията на времето, ние ще се съгласим с тази логика?

Моето мнение е, че след "революцията" през 1989 г. капитализмът в България е бил една химера, в която мнозина у нас, включително и авторът на тези редове, повярваха, защото мислеха пожелателно. И не трябва да се учудваме, че противно на това, което пророкуваха идеолозите, България най-неочаквано "кривна" от правия път, разминавайки се със светлото капиталистическо бъдеще.

За да стане ясна тезата ми, че съвременното българско общество не върви по пътя на капитализма, трябва задължително да се направят две неща: да се прецизира употребата на термина "капитализъм"; да се посочи условието, което съвременното българско общество не удовлетворява, за да се определи като капиталистическо.

Защо обичайната употреба на термина "капитализъм" е подвеждаща

Както много други думи в естествения език и думата "капитализъм" няма едно-единствено значение. В случая думата може да се разбира по два начина – тясно икономически и социологически.

В първия случай с "капитализъм" се означава един определен вид стопанство, което се характеризира с редица важни белези. Кои са те? В своята превъзходна книга "Капитализмът" Джеймс Фулчър сочи, че основният белег на капиталистическото стопанство е инвестирането на пари с цел печалба. Този белег се допълва със следните особености: наличието на институции, които правят възможно превръщането на имуществото в капитал; зависимост на цялата икономика от инвестирането на капитал; производство,

* Венцеслав Кулов, доктор на науките, професор, катедра "Политическа икономия", УНСС, email: vkoulov@hotmail.com

основано върху наемния труд; потенциална мобилност на труда и капитала; специфичен характер на потреблението, което стимулира производството на всякакъв вид стоки и услуги, включително и на развлекателните такива; първостепенна по важност роля на пазара, обусловена от обстоятелството, че производството и потреблението са разделени; пазар на капитал, който е предпоставка за спекулиране с бъдещите движения на цените (Фулчър 2008, с. 34-43).

Ние виждаме, че всички съществени черти, които Дж. Фулчър приписва на капитализма, са икономически. (Това е логично с оглед етимологията на думата "капитализъм".) Обаче по някаква причина обичайният начин, по който функционира терминът "капитализъм", не е чисто икономически, а социологически. От политическата икономия терминът "капитализъм" се пренася в социологията, където служи за *интегрална* характеристика на обществото. Така "капитализъм" става синоним на "капиталистическо общество" и название на обществата с капиталистическо стопанство. Негласно се приема, че между цялостния облик на тези общества има нещо общо, което ги отличава от обществата, в които стопанството не е капиталистическо.

Казано с други думи, социологическата употреба на термина "капитализъм" е основана върху едно предположение: че, за да съществува, капиталистическото стопанство се нуждае от съществуването на определен вид обществена организация – законодателна уредба, обществени институции и някакъв минимум от граждански права и свободи, който обичайно се асоциира с парламентарната демокрация. Презумпцията е, че възниквайки, капиталистическото стопанство *поражда* въпросната обществена организация с всичките ѝ аспекти.

Няма съмнение, че тази широка, социологическа употреба на термина "капитализъм" е твърде популярна. Това обяснява напр. защо социолозите и политолозите не са склонни да определят съвременното китайско общество като капиталистическо, въпреки че в икономическо отношение то силно наподобява съвременния капитализъм. Логиката е, че ако Китай беше капиталистическа държава, би имала един по-различен цялостен облик, сходен с този на капиталистическите, а не на социалистическите страни от близкото минало.

Идеята, че цялостната физиономия на едно общество зависи преди всичко от неговата икономическа структура, т.е. от неговото стопанство, е патент на марксизма. Това е икономически детерминизъм в най-чист вид и според мен – една погрешна гледна точка за обществото. Тя прекалено опростява начина, по който икономическият фактор влияе върху обществения живот (Рассел, 1998, с. 409) и надценява ролята на този фактор за сметка на политическия. (Russell, 1961, pp. 751).

У К. Маркс икономическият детерминизъм е неразривно свързан с една втора, крайно съмнителна идея – за закономерното историческо развитие на обществото. Предполага се, че съществува някаква сравнително проста схема за периодизацията на обществото, т.е. една обща стълба, която различните общества, развивайки се, по-бързо или по-бавно изкачват и от която не могат да се отклонят. У К. Маркс това разбиране изглежда възниква от една страна по аналогия с теорията на Чарлз Дарвин за еволюцията на животинските видове, а от друга – поради убеждението, че историческите явления могат да се обясняват и предсказват по подобие на начина, по който това става в природните науки. Оттук идва и концепцията, че капитализмът е едно световно явление, т.е. нещо, което възниква винаги и навсякъде, когато и където са налице съответните условия (съответната степен на развитие на производителните сили).

Индикатор за специфичното разбиране, което марксистите влагат в думата "капитализъм", е тяхната употреба на тази дума като *общо име, чиито смисъл се задава чрез априорна (стипулативна) дефиниция*. В случая концептът на общото име има характер на конвенция, възприета веднъж завинаги без оглед на опита. Това е характерно за всички дефиниции, чрез които се въвеждат понятия за свойства ("глупав", "дебел", "жълто") (Kripke 1972, p. 127-128)

Оказва се, че марксистката употреба на думата "капитализъм" е "остро заразна". Като оставим настрана идеята за закономерния характер на историята, под която малцина биха се подписали, то икономическият детерминизъм негласно се възприема от много автори, които не се самоопределят като марксисти [1]. Фактически тук е налице едно срамежливо признание, че стопанството на едно общество *в крайна сметка* определя неговия цялостен облик.

Ние виждаме, че широката, социологическата употреба на термина "капитализъм" е подвеждаща и трябва да се преосмисли. Ако терминът "капитализъм" непременно трябва да се запази като средство за интегрална характеристика на едно общество (а това далеч не е задължително), той трябва да се предефинира. Вместо стипулативно (априорно) той трябва да се дефинира *емпирично*, т.е. с помощта на *еталон*, от анализа на който трябва да бъдат извлечени белезите на съответния клас [2]. При това положение в основата на разбирането ни за капитализма трябва да залегнат две положения, че капиталистическото общество:

1. се установява през XVIII век първоначално в Англия, а впоследствие – и в другите страни на Западна Европа и Северна Америка и
2. съществува и до ден днешен в тези страни, като едновременно с това търпи значителна еволюция.

Тази гледна точка задава и критерия (белега), въз основа на който съдим дали едно съвременно общество е капиталистическо: наличието на *силно сходство със страните на Западна Европа и Северна Америка*. Естествено, въпросното сходство би следвало да се търси по линията на *важните, съществени* белези, които характеризират съвременното Западно общество. Кой са тези белези – това е въпрос, по който би могло да се спори. На този въпрос би следвало да отговори *теорията на капитализма*.

В светлината на предложеното тук *емпирично* осмисляне на общото име "капитализъм" тезата, че съвременна България е капиталистическа страна, става неудържима. Освен всичко друго тази теза "замазва" фундаменталната разлика между живота в България и страните от т.нар. Западен свят. Кому е нужно това? Защо, ако Западният свят е прекалено различен от нашия, ние трябва да определяме тези две тъй различни общества с един и същи общ термин?

Някой би казал, че българите по понятни причини имат склонност да *преувеличават* разликата между живота в България и на Запад. Защото, формално погледнато, между тези два свята (нашият, българският и Западният) има силно структурно сходство.

Това възражение не е резонно, защото негласно приема, че сходните в структурно отношение общества функционират по сходен начин. Обаче в общия случай това не е вярно. И разликата между българското и западното общество е именно *функционална*. Тази именно функционална разлика, която най-общо казано има социално-психическа обусловеност и произтича от особеностите на цивилизационния блок, към който принадлежи България (Хънтингтън, 1999, с. 232), обичайно се пренебрегва. Именно тя създава интуитивното впечатление, че ако и всичко в днешна България да е "прекопирано" от Запада, разликата между нашия свят и Западния е "от небето до земята".

В какво се състои съществената разлика между живота у нас и страни като Великобритания и Германия? Моята хипотеза е, че тази разлика засяга регулацията на обществения живот.

Обществата в страните, които обикновено се сочат като "еталонно" капиталистически, могат, грубо казано, да се определят като добре регулирани, което значи, че тези страни се характеризират с *ефективно действаща нормативна (морална и правна) уредба*. Наличието на ефективна регулация може да се приеме като *необходимо условие* за съществуването на капитализъм, т.е. да се "вгради" в самата дефиниция на общото име "капитализъм", употребено като синоним на "капиталистическо общество" [3]. Понеже в съвременна България това необходимо условие не е изпълнено, няма особен смисъл да определяме българското общество като капиталистическо в обичайния, социологическия смисъл на думата.

Според мен съвременното българско общество, от където и да се гледа, не може да се определи като добре регулирано. То по-скоро е пример за нарастващ обществен безпорядък, т.е. за драстично нарушаване на всякакъв вид норми – писани и неписани. Лично аз не виждам индикации, че това нерадостно състояние на обществото ще се промени към добро в обозримото бъдеще.

За ерозията на нормативното съзнание на съвременния българин

Едва ли има българин, който "с ръка на сърцето" не би се съгласил, че съвременното българско общество е зле регулирано в сравнение със западното. Показателен в това отношение е т.нар. манифест "За републиката", публикуван през м. март 2016 г.

Макар че в много отношения този документ, под който стоят подписите на четирима известни български професори, търпи критика, той имплицитно съдържа едно вярно внушение: че съвременна България е правова държава само на книга. Аз обаче бих стигнал по-далеч: ерозията в българското правоприлагане, която несъмнено е свързана с ерозия в правното съзнание на българина, се съпътства от една повсеместна деморализация, от всеобщ упадък на нравите, който засяга всички слоеве на населението. Това значи, че в днешното българско общество нравствените норми постепенно губят своята регулативна роля, така че моралът като цяло престава да бъде ефективен регулатор на човешкото поведение.

Екстремна проява на ерозията на нормативното съзнание у нас е *криминализацията* на обществения живот. Тази тенденция е толкова очевидна, че не се нуждае от статистическа обосновка. Тя е сигурен белег за деградацията на обществения живот в съвременна България.

Всичко казано дотук означава чисто и просто, че днешният българин все по-рядко е склонен да се съобразява с правила от всякакъв вид: като се почне от правилата за пресичане на улицата и се стигне до нормите на наказателното право. Появяват се нови и нови, непознати в близкото минало кражби и измами, които шокират със своята безскрупулност и незачитане на елементарните представи за човещина. Едновременно с това простъпки, които до вчера са се считали за инцидентни, стават масови. Тази субективна нагласа за нарушаване на правилата се насърчава от една крайно неефективна правосъдна система и от репресивен апарат, който е абдикирал от задължението си да преследва и ефективно да наказва престъпниците.

Три концепции за капитализма и отношението им към въпроса за нормативната регулация на обществото.

Любопитно е да се види как стои въпросът за връзката между капитализма и нормативната регулация на обществото в схващанията на трима видни мислители – Карл Маркс, Макс Вебер и Карл Попър. Концепциите за капитализма на първите двама се считат за класически, а възгледите на К. Попър представляват особен интерес в контекста на неговото схващане за "отвореното общество".

Въпросът за морала като средство за регулация на отношенията между хората не е експлицитно засегнат нито в теорията на К. Маркс за капитализма, нито в по-общата му теория за структурата на обществото и неговата история. Дали нарочно или поради небрежност, но в прочутия предговор от "Към критика на политическата икономия", където авторът изброява т. нар. идеологически форми на обществено съзнание (правни, политически, религиозни, художествени и философски), моралът като форма на общественото съзнание липсва (Маркс, 1949, с. 9) (Този пропуск в последствие е бил отстранен в "официалната" версия на марксизма, възприета в страните на "реалния социализъм") Що се отнася до правната регулация на обществото, у К. Маркс тя е само маркирана: приема се, че по отношение на базата на общественения живот – производствените отношения – правната регулация има "надстроен" характер. (Фигуративно казано, функцията на правото е да закрепим в законна форма определени социални отношения, съответстващи на господстващите в обществото производствени отношения).

От друга страна икономическата теория на К. Маркс имплицитно съдържа идеята, че капитализмът е едно добре регулирано общество. Това общество е основано върху законосъобразното поведение на икономическите агенти и равенството им пред закона. Кражбата и измамата в това общество са изключение, а не правило, така че при обяснението на икономическите явления – стоковата размяна, търговската печалба, формирането на цените и на капиталистическата печалба – К. Маркс се абстрахира от различните видове правонарушения като фактор в стопанския живот.

Друга концепция за капитализма, съществено различна от Марксовата, ние откриваме у Макс Вебер. Доколкото мога да преценя, той не употребява термина "капитализъм" като интегрална квалификация на обществото, а му придава един чисто икономически смисъл. Капитализмът е *стопански модел*, който има различни исторически *форми на проявление*. Такива конкретни прояви на капитализма в сферата на търговията са съществували много преди Реформацията. Най-пълната историческа реализация на капитализма като стопански модел обаче се осъществява първоначално в страните от протестантския свят под влияние на Реформацията. Без да е сама

по себе си причина за възникването на капитализма, протестантската етика *способства, подпомага* най-пълната известна в историята реализация на капитализма като стопански модел. (Вебер, 2005, с. 104).

Гледната точка на М. Вебер за капитализма повдига множество въпроси, но едно нещо изглежда несъмнено: важното значение на морала за утвърждаването на капитализма като стопанска система. Докато К. Маркс не крие ироничното си отношение към буржоазния морал, М. Вебер специално изтъква респекта си към един от основните принципи на този морал – *легалният път* за натрупването на капиталистическата печалба (Вебер, 2005, с. 259-260).

Интересно би било да се съпоставят разбиранията на К. Маркс и М. Вебер за капитализма с тези на един от най-видните философи на XX век – Карл Попър.

В "Писмо до моите руски читатели", съпътстващо първото руско издание на "Отвореното общество и неговите врагове" (1992 г.) Карл Попър изразява резерви към целесъобразността на употребата на термина "капитализъм" за означаване на съвременното Западно общество. Макар и с неохота, той все пак приема термина, но не и неговия марксов смисъл. Погрешна според К. Попър е централната идея на концепцията на К. Маркс за капитализма – т. нар. закон за относителното и абсолютно обедняване на пролетариата, с който се обосновава известната марксова теза за неизбежната гибел на капитализма. Подчертавайки различията си с К. Маркс, К. Попър иронично декларира съгласието си с него по един-единствен пункт – че при капитализма преобладава частната собственост върху средствата за производство.

За К. Попър капитализмът е най-пълната историческа реализация на идеята за т. нар. отворено общество. Тази идея е обобщен модел на съществуващите в Западна Европа и Америка през първата половина на XX век либерални демокрации. Кои са основните отличителни черти на отвореното общество?

Отвореното общество е индивидуалистично за разлика от своя антипод – затвореното общество, което е колективистично. Критерий за разграничаването на тези два типа общество е личната свобода на техните членове. Действието на този критерий К. Попър разяснява в гл. 10 от том I на "Отвореното общество и неговите врагове" горе-долу по следния начин:

1. Може да се приеме, че една част от съзнателното поведение на всички хора във всички общества се определя *еднозначно* от някакви норми – писани (закони) или неписани (обичайни забрани, табути). Условно бихме могли да наречем поведението на хората, което е продиктувано еднозначно от съществуващите морални и правни норми, *принудено*.
2. В затвореното общество почти цялото съзнателно поведение е нормирано, което значи, че почти цялото поведение на хората е "принудено".

Това в някакъв смисъл улеснява живота на хората в затвореното общество, доколкото те сравнително рядко се колебаят как да постъпят в една или друга ситуация.

3. За разлика от затвореното общество в отвореното общество една сравнително голяма част от съзнателното поведение на хората не е нормирано – то е "нормативно неутрално". Нормативно неутралното поведение може да се определи като *свободно* – като продукт на свободен избор. Тази принципна разлика между принуденото поведение на хората в затвореното и свободното им поведение в отвореното общество обяснява защо в първия случай поведението е поразително еднотипно, а във втория – варира съобразно индивидуалните особености на членовете на обществото. Същата разлика обяснява защо затвореното общество задушаваша индивидуализма и култивира колективизъм за разлика от отвореното общество, в което се насърчаваша алтруистичният индивидуализъм като личностна нагласа. [4]
4. Можем да приемем, че в отвореното общество съществува тенденция за нарастване на свободното поведение за сметка на принуденото. В този смисъл в отвореното общество свободата, разяснена по указания от К. Попър начин, е основна ценност. Този факт намира израз не само в нарастването на относителния дял на поведението, което може да се определи като "нормативно неутрално", но и в отношението към самите нравствени и юридически норми. Те вече не се възприемат като дадени веднъж завинаги, а като подлежащи на критично обсъждане и промяна. Изобщо казано, отвореното общество, което толерира свободното поведение, разкрепостява човешкото мислене и култивира доверие в способностите на разума (Попър, 1992, с. 217-218).

Без преувеличение може да се каже, че възгледът на К. Попър за отвореното общество, изложен в гл. 10 на едноименното произведение, фундамента една теория, която обяснява как възникват такива основни ценности на съвременното цивилизовано общество като култа към свободата, рационализма в широкия смисъл на думата, егалитарната справедливост и изобщо – хуманизма. (Попер, 1992, с. 229, 230, 235). Тази теория се основава върху допускането, че възприетото от него деление на съзнателното поведение на хората (на принудено и свободно) е изчерпващо. Бихме могли да приемем, че по отношение на първобитното общество това е една оправдана идеализация, доколкото почти цялото човешко поведение е било принудено в указания от К. Попър смисъл. Обаче в съвременното общество ние не можем да се абстрахираме от поведението, което нито е нравствено и юридически неутрално, т.е. свободно, нито е принудено. Такова е напр. противоправното поведение – поведението на престъпниците. Може ли въпросното пове-

дение да се третира като свободно? Това би противоречало на позитивния смисъл, който К. Попър влага в думата "свобода".

Попъровото разяснение на понятието за отворено общество, което ние откриваме в гл. 10 на едноименното произведение, би било удовлетворително при едно условие: ако всички хора бяха порядъчни, т. е. ако всички те проявяваха склонност да се съобразяват със съществуващите нравствени и правни норми. Казано с други думи, в своя анализ на човешкото поведение К. Попър се абстрахира от поведението, което може да се определи като етически или (и) юридически *неприемливо*.

Неприемливото поведение включва нарушения от всякакъв вид – всички тези постъпки, които не се съгласуват със съществуващите в едно общество етически и правни норми. Може да се приеме, че в първобитното общество неприемливото поведение е било голяма рядкост поради страха от обществено порицание или (и) едно неизбежно наказание. В общия случай обаче игнорирането на неприемливото поведение като важен фактор, който определя характера на обществения живот, изглежда неоправдано. Това с особена сила важи за някои "неподредени" съвременни общества, каквото е българското.

"Пренебрежителното" отношение към неприемливото поведение, което К. Попър демонстрира в теорията си за отвореното общество, е съществен недостатък на тази теория. Дали защото е осъзнал грешката си или по някаква друга причина, обаче съдейки по коментирания по-горе текст от 1992 г., тъкмо по този пункт К. Попър ревизира възгледите си за отвореното общество. Сега, близо петдесет години след първото издание на своя бестселър, той най-неочаквано заявява, че "... главната идея на отвореното общество – това е идеята за властта на закона" (Поппер, 1992, с 8).

Това разбиране очевидно не е плод на някакво мимолетно хрумване, то е обстойно аргументирано. Показателен в това отношение е следният цитат:

"Пазарната икономика в съвременната държава е извънредно сложна система на производство и разпределение, която не е регулируема чрез взаимни съглашения: всеки производител планира своето производство самостоятелно в съответствие със своята оценка на потребителското търсене. Тази икономика обхваща милиони мирни усърдно трудещи се граждани и може да функционира нормално само при условие, че те се доверяват един на друг, както е присъщо на хората, и знаят какво изисква от тях честността, порядъчността и истината. В обществото трябва да съществува ако не друго, то елементарна степен на взаимно доверие. Обаче нищо не води до тази цел по-бързо от доверието във властта на закона – доверие, основано най-вече на положителния опит и затова напълно заслужено, т.е. доверие в правните институти на държавата и към чиновниците, носещи отговорност за изпълнението на закона" (Поппер, 1992, с. 11).

Ясно е, че според К. Попър съществуването на капитализма е свързано на живот и смърт с ефективната нормативна регулация. Тезата е, че без някаква минимална степен на такава регулация капиталистическото общество би било невъзможно. Що се отнася до попъровата концепция за отвореното общество, тя би следвало да се преосмисли в светлината на указаната тук промяна в авторовата гледна точка.

Типологизацията на съвременното българско общество – един открит въпрос

От разгледаните тук теоретици на капитализма единствено К. Попър експлицитно формулира тезата, че ефективната нормативна регулация на капиталистическото общество е необходимо условие за неговото съществуване. Аз обаче си мисля, че и другите две концепции – на К. Маркс и М. Вебер – държат сметка за това условие. У К. Маркс то е "имплантирано" в неговата икономическа теория на капитализма, а у М. Вебер – в начина, по който този велик мислител вижда историята на капитализма. Но дори и това да не е точно така, то заслужава си да се надникне в тези и други значими концепции за капитализма от коментираната тук гледна точка.

Как бихме могли да определим съвременното българско общество? Това е един крайно спорен и неясен въпрос, който тук остава открит. Целта на настоящото изложение беше да покаже, че този въпрос е актуален и обсъждането му – крайно наложително.

Бележки:

[1] Хубав пример в това отношение е възгледът на Йозеф Шумпетер за капитализма, В: Й. Шумпетер, Капитализъм, социализъм и демокрация, том I, глава 11, Капиталистическата цивилизация.

[2] За разликата между априорните и емпиричните дефиниции виж Kripke 1972.

[3] Може да се предположи, че признакът "ефективна нормативна (морална и правна) регулация" е родов белег (*genus*) или съставка на родовия белег, с помощта на който се дефинира общото име "капиталистическо общество".

[4] К. Попър изрично подчертава, че индивидуализмът е нещо различно от егоизма, така че алтруистичният индивидуализъм е напълно възможен. Той е основа на Западната цивилизация. (Попър, 1992, с. 139-140)

Референции:

Вебер, М. (2005), Протестантската етика и духът на капитализма, "Гео Милев", София. (Veber, M. 2005, Protestantskata etika i duhat and kapitalizma, "Geo Milev", Sofia.)

Маркс, К. (1949), Към критика на политическата икономия, Издателство на българската комунистическа партия, София.

(Marks, K. (1949), Kam kritika na politicheskata ikonomia, Izdatelstvo na balgarskata komunisticheska partia, Sofia.)

Фулчър, Дж. (2008), Капитализмът, "Захарий Стоянов", София.

(Fulcher, Dzh. (2008), Kapitalizmat, "Zaharii Stoianov", Sofia.)

Хънтингтън, С. (1999), Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред, "Обсидиан", София.

(Hantington, S. 1999, Sblasakat na civilizaciite i preobrazuvaneto na svetovnia red, "Obsidian", Sofia.)

Рассел, Б. (1998), Мудростъ Запада, "Республика", Москва.

Поппер, К. (1992), Открытое общество и его враги, т. I., Международный фонд "Культурная инициатива", Москва.

Kripke, S. (1972), Naming and Necessity, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Russell, B. (1961), History of Western Philosophy, George Allen & Unwin Ltd, London.

КАПИТАЛИСТИЧЕСКА ДЪРЖАВА ЛИ Е БЪЛГАРИЯ?

Резюме

Основният проблем, който се обсъжда в статията, е интегралната характеристика на съвременното българско общество. Тезата на автора е, че противно на общоприетото мнение, това общество не е капиталистическо. За обосноваването на тази гледна точка се разяснява смисълът на общото име "капитализъм". Основавайки се върху възгледите на Карл Попър, авторът поддържа, че ефективната нормативна регулация е необходимо условие за съществуването на капитализъм, а в днешна България това условие не е изпълнено.

Ключови думи: капитализъм, България.

JEL: A12

IS BULGARIA CAPITALIST STATE?

Ventseslav Kulov*

Abstract

The main problem discussed in the article is the integral characteristics of the Bulgarian society. The author's thesis is that contrary to the generally accepted opinion this society is not a capitalist one. To substantiate this viewpoint the author has explicated the meaning of the common name of capitalism. Based on Karl Popper's views the author maintains that the efficient normative regulation is a requisite condition for the existence of capitalism while in present day Bulgaria this condition has not been fulfilled.

Key words: capitalism, Bulgaria.

JEL: A12

* Vensteslav Kulov, D.Sc., Professor, Department of Political Economy, University of National and World Economy, email: vkoulov@hotmail.com